

Hikmet Yurdu, Yıl: 3, C:3, S: 6, Temmuz-Aralık 2010, ss. 89 - 106

## Büyük Türk Bilgini Mehmet Matüridî ve Türk Kültürünü Destekleyen Görüşleri

Yrd. Doç. Dr. A. Vehbi Ecer

Emekli Öğretim Üyesi

[avehbiecer@hotmail.com](mailto:avehbiecer@hotmail.com)

Özet:

İmam Matüridi, Türk kültür coğrafyasında yetişmiş önde gelen alimlerden biri olmasının yanında, İslam toplumlarının inancında ekol haline gelmiş bir şahsiyettir. Hiç şüphesiz onun görüşlerinin oluşması ve şekillenmesinde, yetiştiği coğrafyanın, kültürel ortamın çok büyük etkileri vardır. Biz de bu yazımızda İmam Matüridi'nin düşüncelerini aktardığı eserlerinde Türk kültürünü destekleyen görüşlerini ortaya koymayı amaçlamaktayız.

**Anahtar Kelimeler:** İmam Matüridi, Matüridilik, Kültür, Türk Kültürü, Maveraünnehr,

Abdtract:

**Great Turkish Scholar Mehmed Matüridi and His Opinions which Support Turkish Culture**

İmam Maturidi is a great Turkish scholar. He grow up in Turkish geography and Turkish culture. No doupt there is big effect his grow up and formation of his opinions his geography and culture. In this article we purpose to put forward his opinions which support Turkish culture.

**Key Words:** İmam Matüridi, Maturidism, Cultur, Turkish Culture, Maveraünnehr

### Giriş

Bir toplumun kimliğini koruyarak devam etmesi, o toplumun millî kültürüne sahip olması sayesinde mümkündür. Kültür, farklı olmayı, kimlik sahibi olmayı, millet olmayı sağlar. Mustafa Kemal Atatürk'ün "Millî kültür, en yüksekte göz diktiğimiz idealdir<sup>1</sup>" dediği millî kültür O'nun ifadeleriyle şöyledir:

"Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür. Kültür, okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinde mana çıkarmak, intibah almak, dü-

<sup>1</sup> Himmet Akın, "Cumhuriyetimizin Sekizinci Yılında Atatürk Devrimleri ve Türk Milliyetçiliğine Toplu Bir Bakış", Ellinci Yıl Konferansları, Ankara 1974, 16-32.

şünmek, zekayı terbiye etmektir. İnsan hareket ve faaliyetinin, yani dinamizminin ifadesidir. Bu böyle olunca kültür insanlık vasfında insan olabilmek için bir esasî unsurdur<sup>2</sup>... Kültür, bir milletin bütün tarihî seyri gösteren bir harekettir. Tarihlerinde kültür izi bırakmayan milletlerin en nihayet yalnız adları kalmıştır<sup>3</sup>"

Kültürün birçok tarifleri yapılmıştır. Emin Bilgiç, kültürü: *Bir millete şahsiyetini veren, diğer milletlerle arasındaki farkı tespitte yarayan, tarihin seyri içerisinde teşekkül etmiş, o millete has maddî ve manevî varlık ve değerlerin ahenkli bütünüdür*<sup>4</sup> diye tarif eder. Merhum Mümtaz Turhan'a göre ise: *"Kültür, bir cemiyetin sahip olduğu maddî ve manevî kıymetlerden teşekkül eden"*<sup>5</sup> bir bütündür.

Millî şuuru, millî kimliği, benliği, uyanık ve ayakta tutan millî kültürdür. Kimlik (milliyet) "Ben kimim?" sorusuna verilen ve herkesten bizi ayrı kılan cevaptır. Sosyologlara göre bir gruba, bir topluluğa, bir kültüre ait olma duygusudur. Kimlik ya da benlik: "Toplumsal olarak ihsan edilmiş, toplumsal olarak sürdürülmüş ve toplumsal olarak dönüştürülmüş" bir olgudur. Kimlik ve kişiliği, dolayısıyla milleti ve millî birliği oluşturan unsurların arasında, hatta en başında anlaşma aracı olan dil, toplumsal birliği sağlamada önemli fonksiyona sahip olan din gelir. Muharrem Ergin: *"Millet, birbirine sosyal akrabalık bağlarından oluşan kardeşlikle bağlanan en büyük tabii cemiyettir"* der ve ardından bunların dil, din, örf-âdet, dünya görüşü, sanat, tarih... kardeşliği olduğunu yazar<sup>7</sup>. Sadri Maksudî Arsal da *"Bir millete mensup olmak demek o milletin soyundan gelmiş demek olmak değildir... Ortak duygu ve düşüncede insanların birlikteliği bilincidir"*<sup>8</sup> der.

<sup>2</sup> Afet İnan, **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, Ankara 1969, 69.

<sup>3</sup> Enver Ziya Karal – Afet İnan, **Atatürk'ten Hatıralar, Belgeler**, Ankara 1969, 278.

<sup>4</sup> Emin Bilgiç, *"Millî Kültür Anlayışı"*, **Millî Kültür Dergisi**, Ocak 1977, Sayı I, 2-3.

<sup>5</sup> Mümtaz Turhan, **Kültür Değişimleri**, İstanbul 1969, 56.

<sup>6</sup> G. Marshal, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. O. Akınhay – D. Kömürcü, Ankara 1999, 405.

<sup>7</sup> Muharrem Ergin, *"Türk Millî Kültürü ve Dünya Görüşü Üzerine"*, **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, Ekim 1985, Sayı 4, 27-50.

<sup>8</sup> S. Maksudî Arsal, **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları**, İstanbul 1979, 37.

Kimlik ve kültür ilişkileri üzerine kitap yazan Mahmut Tezcan'a göre kişiliği oluşturan başlıca öğeler duygu, düşünce, yetenek, ilgi, tutum, davranıştır. Bu öğeler insanın görünüşü, hareketleri, jest ve mimikleri ve çevreye uyumuyla dışarıya yansır<sup>9</sup>. Asım Yapıcı'nın tarifiyle: "Sosyal kimlik bireyin aynı grup içinde yer aldığı diğer üyelerle, yani ortak aidiyetleri olan ve benzer pozisyonları işgal eden kişilerle paylaştığı kolektif kimlik olarak tanımlanabilir"<sup>10</sup>.

Sosyolojik olarak bakıldığında Peygamberimiz (SAS)'ın "Bir millette benzeyen kimse o milletten olur"<sup>11</sup> hadis-i şerifleri de aynı konuya işaret eder. Bu hadisi sadece kılık - kıyafete indirgeyenler yanlıgı içindedirler. Zira bir hadis-i kudsî de şöyle buyrulur: "Allah sizin şeklinize (yani kılığınıza - kıyafetinize) ve mal ve mülkünize (yani zenginliğinize) bakmaz, imanınıza ve eylemlerinize (amellerinize, davranışlarınıza) bakar"<sup>12</sup>. Anlaşılacağı üzere bu hadisten bir kişinin dil, din, kültür, davranış, ideal ve değer yargıları bakımından bir topluma benzemesi halinde değişik kimlik kazanacağı kastedilmektedir. Bu mantıkla hareket edildiği zaman bir kişinin, bir toplumun kimliğini, birliğini sağlayan ve oluşturan milli kültürdür. Bir toplumun kültürünü oluşturan ana öğelerin başında dil gelir ve onu din izler. Din toplumda davranış birliğini sağlayan, toplumların varlıklarını ve kimliklerini yaşatan bir faktördür. Biraz abartılı olmakla birlikte dinin toplum kültüründeki önemini belirtmesi bakımından T.S. Eliot'un "Kültür, aslında herhangi bir toplumun dininin vücut bulmuş şeklidir"<sup>13</sup> cümlesi anlamlıdır. Bu cümle aynı zamanda dinin inananlarını yönlendirici rol oynadığının da tasdiki anlamına gelebilir.

Türklerin en eski dinî inancı dinler tarihçilerine göre "Gök Tanrı merkezli, onun etrafında şekillenmiş, tamamen kendine özgü bir Monoteizm-

<sup>9</sup> Mahmut Tezcan, *Türk Kimliği ve Kültür – Kişilik İlişkileri*, Ank. 1997, 11.

<sup>10</sup> Asım Yapıcı, *Din, Kimlik ve Ön Yargı, Biz ve Onlar*, Adana 2004, 55.

<sup>11</sup> Ali b. Ebubekir el-Heysemî, *Mecma' üz-Zevaid*, Beyrut 1402, X, 271; Ebu Davud, *Kitab ül-Libas*: 4, Hadis No: 4031; İbn Ebi Şeybe, *el-Musannaf*, Riyaz 1409, VI, 471.

<sup>12</sup> Müslim, *el-Cami üs-Sahih*, Kahire 1375, IV, *Kitab ül - Birr*, Bab: 10, Hadis Nu: 34, M. Sofuoğlu Çevirisinde; VII, s. 32.

<sup>13</sup> T. S. Eliot, *Kültür Üzerine Düşünceler*, Çev. S. Kantarcıoğlu, Ankara 1987, 20.

*dir*"<sup>14</sup>. Bu husus Kuran-ı Kerîm'de geçen ve Hz. Peygamber'den önceki bir inancın adı olan Hanif Dini ile eş anlamlı gibi görünmektedir. En eski yazılı belgelerden biri olan Göktürk Abidelerindeki Tanrı kavramına göre eski Türkler öncesiz, sonrasız, güçlü, yaratıcı, hiçbir şeye benzemeyen, madde ve şekil olmaktan uzak, koruyucu, bağışlayıcı bir Tanrı'ya inanmışlar, herhangi bir put'a ve resme tapmamışlardır<sup>15</sup>. Daha sonra, X. Yüzyıldan başlamak üzere İslâm dinini benimsemişler. T.S. Eliot'ın "*Dinde meydana gelen değişiklik mutlaka kültürde de kendini gösterir*"<sup>16</sup> cümlesindeki köklü değişim ve Türk kimliğini kaybetme gibi bir dejenerasyona atalarımız uğramamışlardır. Misyonersiz din olan İslâm Dini'nde kendi kültür yapılarıyla paralellikler, benzerlikler, örtüşen değer yargıları bularak varlıklarını ve kimliklerini kaybetmemişlerdir. Bu dini, Alpler, alp-erenler, Türkçe konuşan ve dinin cazibesini anlatan dervişler, şairler atalarımıza sevdirmişler.

Böylece İslâm Dini'ni Türk kültürü içinde yoğurdular, onu kendileri için adeta millî bir din haline getirdiler. Bu dini atalarımıza sevdirenlerden biri Ahmet Yesevî (öl. 1166)'dir. O, içinde bulunduğu göçer – evli Türk toplumunun kültür yapısına uygun bir şekilde, Arapça, Farça'yı bilmesine rağmen Türkçe telkinlerde bulundu. Divan-ı Hikmet adıyla bilinen şiirlerinde, kendi ifadesiyle Kur'an'dan ayet anlamları verdi ve bunu "Benim hikmetlerim ferman-ı Sübhan // Okuyup anlasan manâ-yı Kur'an" yani "Benim hikmet adını taşıyan şiirlerim Tanrı'nın fermanıdır // Onları okuyup anlıyorsan onlar Kur'an'ın anlamlarıdır" beyiti ile açıkladı. Mustafa Kafalı bu hususu şu cümlelerle onaylar: "*Ahmet Yesevî Hazretleri... İslâma yeni girmiş olan Türklerin, dinî inançlarını, ahlak değerlerini yükseltebilmek için "Hikmet" adlı sade Türkçe ile yazılmış dörtlükler bırakmıştı. Bu dörtlükler, Kur'an ve Hadislerin manâ ve ruhuna uygun manzum ve vecize hikmet manasında Türkçe sözlerdi*"<sup>17</sup>.

<sup>14</sup> Bak: H. Güngör, **Türk Budun Bilimi Araştırmaları**, Kayseri 1998, 24.

<sup>15</sup> Bak: A.V. Ecer, **İslam Tarihi Dersleri – I**, Kayseri 2000, 89 - 111; A.V. Ecer, "Türklerin Eski İnançlarında İlahi Din İzleri", **Töre Dergisi**, Şubat 1963, Sayı: 141, 62-64.

<sup>16</sup> Eliot, 75

<sup>17</sup> M. Kafalı, "*Ahmet Yesevî, Yaşadığı Devir ve Onu Yetiştiren Çevre*", **Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri**, Kayseri 1993, 167-168.

Ahmet Yesevî'nin açtığı tasavvufî çığır, halkalar halinde Sarı Saltuk, Ahi Evren, Yunus Emre, Geyikli Baba, Somuncu Baba, Hacı Bayram Velî, Budin fethinde görev alan Gül Baba'dan günümüze kadar uzandı.

Atalarımız Arap asıllı olmadığı kesin olarak bilinen Ebu Hanife (80-150 / M: 669-767)'ye bağlandılar. Dinin uygulanmasında kıyas'a önem veren aklın kullanılmasını öneren (ehl ür-re'y) Ebu Hanife İslâm fıkında önemli bir çığır açtı ve onu Ebu Yusuf (182/798), Muhammed b. Hasan eş-Şelbanî (180-804), Zufer b. Huzeyl (158/774), Ebu Cafer Tahavi (321/932... gibileri izledi. Ebu Hanife dinde akla, hürriyete önem veren, çok güçlü bir tartışmacı olan, içtihatlarında örf ve âdetleri, zayıf ve fakirleri, kişi hürriyetini, devlet otoritesini ön plânda tutan, amel (eylem)'in imandan sayılmadığını söyleyen bir bilgindi<sup>18</sup>. Ebu Hanife'nin bu özellikleri Türk toplumunun sosyal yapısına uygun düşmekte idi. Ebu Hanife Türk kültür ortamında yetişen Ebu Mansur el-Matüridî üzerinde bu görüş, anlayış ve metotlarıyla etkili oldu. Matüridî ise, Hanefî mezhebi mensuplarının inançta imamı oldu. Atalarımız Ebu Hanife ile birlikte Matüridî'yi benimsediler.

Türk Din Tarihi adlı eserde aynı konu şöyle açıklanır: "*Samaniler döneminde Buhara, İslâm ilahiyatının en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. X. yüzyılda Eş'arî'ye paralel olarak, Orta Asya'da Mâtüridî (öl. 944) muhafazakâr kelimcilerin formalizmi ile Mutezile'nin rasyonalizmini uzlaştırmak suretiyle Sünnî kelâmın esaslarını ortaya koyuyor ve Sünnî Türkler, fıkıhtan İmam-ı A'zam Ebu Hanife'nin mezhebinde karar kılarken itikada da Mâtüridî'nin mezhebine intisab ediyorlardı*"<sup>19</sup>.

<sup>18</sup> Bak: M. Ebu Zehra, **Ebu hanife**, Çev. O. Keskiöğlü, Ankara 1962; İsmet Demir, **İmam-ı Azam Ebu Hanife**, İstanbul 2005; A. Vehbi Ecer, "Dinde Akla Önem Veren Ebu Hanife", **Yesevî Dergisi**, Nisan 2008, Sayı 172, 13; "Atalarımız Ebu Hanife'yi Hürriyetçi Olduğu İçin Benimsediler", **Yesevî Dergisi**, Mayıs 2008, Sayı 173, 18-19; "Ebu Hanife'nin Tartışma Yeteneği", **Yesevî Dergisi**, Haziran 2008, Sayı 174, 12-13; "Ebu Hanife'nin İchtihatlarında Genel Eğilimler", **Yesevî Dergisi**, Temmuz 2008, Sayı 175, 18-19; Esat Kılıçer, **İslam Fıkında Rey Taraftarları**, Ankara 1994.

<sup>19</sup> Ü. Günay – H. Güngör, **Türk Din Tarihi**, Kayseri 1998, 270-271.

Mâtüridîlik, Türk kültür muhitinde ortaya çıkan ve tarih boyunca -günümüze kadar- özellikle Türk toplumları arasında yaygın duruma gelen, Türk kültüründe bir dinî (kelâmî) ekoldür.

Mâtüridî'nin toplumumuz tarafından bilinmesi ve öğrenilmesi Türk kültür tarihi bakımından son derece önemlidir. Zira Mâtüridî sadece Türk kültür muhitinin yetiştirdiği büyük bir bilgini olarak kalmamış, X. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar Türk toplumlarının inanç sistemine damgasını vuran bir kimse olmuştur. Gerçekten de Türkler İslâmiyet'e girdikten sonra ibadet ve sosyal ilişkilerini İmam-ı A'zam Ebu Hanife (öl. 767)'ye göre düzenlemişler, inanç ilkelerinde (akaid'de) de Mâtüridî'nin sistemini benimsemişlerdir. Türkler daha çok hoşgörülü, hayata ve bilime yönelik, insan sevgisine ve yardımlaşmaya dayalı yaşayışlarını bu iki büyük bilim adamına borçludurlar.

İslâm'dan sonraki Türk toplumlarının estetik anlayışlarının değer yargılarının ve toplumsal ilişkilerinin oluşmasında, şekillenmesinde dinî inanışlarının rolü vardır. Bu sebeple Türk-İslâm kültürünün kökenlerini iyi anlamak, günümüzde halkı Müslüman olan ülkelerin neden en gelişmiş olduğunu tespit etmek için kültürün önemli bir elemanı olan toplumun din anlayışını iyi bilmek gerekir.

### 1. Mâtüridî Kimdir?

Asıl adı Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud el-Mâtüridî es-Semerkandî olan bu Türk bilgininin Mâtüridli (Mâtüridî) veya Semerkandlı (Semerkandî) adlarıyla tanındığı bilinmektedir. Bu adlarla anılmasının sebebi doğum yerindedir. Zira Muhammed el-Mâtüridî Maverâünnehir bölgesinde bulunan Semerkand'ın<sup>20</sup> Matürid kasabasında doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte H/238-M/862 yılı civarında olduğu tahmin edilmektedir<sup>21</sup>. Bu sebeple doğum ta-

<sup>20</sup> Bak. H.H. Schader, "Semerkand", *İA.*, x, 468-471; Hamevî, *Mu'cem ül-Büldan*, Beyrut 1957, 247.

<sup>21</sup> Schader, aynı yer, *Matürid*, Semerkand'ın bir mahalle veya nahiyesidir. Bak: D.B. Macdonald – A. Ateş, "Matüridi", *İA.*, VII, 404-406; W. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Çev: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1981, 116; Ahmet b. Musa el Hayalî, *Haşiye tül-Hayalî*, Mısır ?, 141; Ahmet Ak, *Büyük Türk Alimi Matüridî ve ve Matüridilik*, İstanbul 2008, 38.

rihi konusunda tabakat kitaplarında açık bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Mâtüridî'nin ölüm tarihi olarak gösterilen H/333-M/944 tarihinde ittifak vardır. Mâtüridî'nin Semerkand'ın Câkerdîze mahallesinde bilgilerin defnedildiği mezarlığa gömüldüğü bilinmektedir.

Mâtüridî, kendi bölgesindeki, Hanefi ekolüne bağlı bilginlerden ders almıştır. Ebu'l-Mu'in en-Nesefî (1046-1115)'nin *Tebssirat ül-Edille*'sinde verdiği bilgilere göre Ebu Hanife'nin (150-769) talebeleri İmam Ebu Yusuf (182-798) ve İmam Muhammed eş - Şeybanî (1 89-804)'den ders alan Süleyman el - Cüzcânî'nin talebeleri Ebu Nasr el-İyazî, Ebubekr Ahmed el-Cüzcânî, kadı Muhammed b. Mukatil er-Râzî, Nusayr b. Yahya el-Belhî'den ders almıştır<sup>22</sup>. Fıkıh ve kelâm (ilahiyat) bilgileri ile Ebu Hanife'nin düşünce sistemini, akılcı, hürriyetçi ve hoşgörüyeye dayalı metotlarını bunlardan öğrendi ve benimsedi. Bu yönleriyle çağdaşları Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (öl. 935) ve Ebu Cafer et-Tahavî (öl. 944)'den ayrıldı.

Matüridî'nin eserleri hakkında Türkiye'de yayın çalışmaları başlatılmış olması memnuniyet verici bir olaydır<sup>23</sup>. Akaid ile ilgili *Kitabü't-Tevhid*'i Bekir Topaloğlu tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. *Te'vîlatu Ehli's-Sünne* adlı tefsirinin tahkikli metni ve çeviri çalışmaları devam etmektedir. İmam Matüridî'nin bu iki eserinin dışında da eserlerinin olduğu bilinmektedir<sup>24</sup>.

## 2. Matüridî'nin Yetiştirdiği Ortam

### a) Coğrafi Ortam

İnsanlar yaşadıkları coğrafi ve kültürel ortamlarının etkisi altında şekillenirler, kimlik kazanırlar. İnsanların ve milletlerin kültürel oluşum-

<sup>22</sup> Kemal Işık, *Matüridî'nin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Ankara 1980, 13-17; Matüridî'nin hocaları ve talebeleri için bak: M. Ragıp İmamoğlu, *İmam Ebu Mansur el-Matüridî ve Te'vîlat ül-Kur'an'daki Tefsir Metodu*, Ankara 1991, 16-19; İsmet Demir, *Hanefi Mezhebinin İtikada İmamı Matüridî*, İstanbul 2008, 45-79.

<sup>23</sup> En son olarak Hikmet Yurdu Dergisi İmam Matüridî ve Matüridilik Özel Sayısı yayınlarken, İmam Matüridî üzerine yapılan araştırmalar konusunda çok önemli bir katkı sağlamıştır.

<sup>24</sup> Geniş Bilgi İçin bak: Ak, 53-55; Ali Duman, "İmam Matüridî, Hayatı, Eserleri ve İslam Düşüncesindeki Yer", *Hikmet Yurdu, İmam Matüridî ve Matüridilik Özel Sayısı*, C.2, S4, Temmuz-Aralık, 2009, 109-126.

larında yaşanan coğrafyanın etkisi inkâr edilemez. Bir Rus bilim adamı olan Gumilev şöyle açıklar: “Teknoloji ne kadar gelişirse gelişsin insan, yaşamını sürdürebilmesi için gereken tüm maddeleri doğadan elde eder. Demek, onlar buldukları bölgenin birer parçasıdır”<sup>25</sup>. M. Fuat Köprülü “Her milletin tarihini mensup olduğu kültür çerçevesi veya çevreleri içinde tetkik etmek zaruret”<sup>26</sup> önerisi gereğince Matürîdî’nin incelenmesinde de, O’nun yetiştiği coğrafi ve kültürel ortamın araştırılması yerinde olur<sup>27</sup>.

Ebu Mansur Muhammed el - Mâtürîdî (öl. H/333-M/944), eski tarihçilerin Maverâünnehir adını verdikleri Seyhun ve Ceyhun ırmakları arasında kalan coğrafi bölgede dünyaya geldi ve oradaki Türk kültür muhitinde yetişti. “Nehrin öte tarafında kalan” anlamındaki bu ifade ile belirlenen bölge “zamanla Türkleşmiş olan” ve “gerek nüfusunun kalabalıklığı, gerek topraklarının verimliliği bakımından” birinci sırada yer alan bir bölgedir<sup>28</sup>. W. Barthold bir yazısında bu bölge ile ilgili olarak konuyu şu şekilde izah etmektedir: “Müslüman coğrafyacılar tarafından Maverâünnehir’in mamurluğu, toprağının verimliliği, ekin, meyve vb. mahsulleriyle ehlî hayvanlarının bolluğu, nüfusunun çokluğu, cömertliği, misafirperverliği, yol ve geçitlerin mükemmelliği, ribat vb. hayır müesseselerinin çokluğu, halkın cesareti, ilim ve marifete karşı meyil ve istidadı uzun uzadıya tasvir edilmektedir”<sup>29</sup>

Maverâünnehir verimli toprağı, ormanları, sincap, tavşan ve benzeri gibi av hayvanları, ipek üretimi, altın, demir ve benzeri yeraltı madenleri ile dikkati çeken, ticaret yollarıyla da her dönemde önemini koruyan bir bölge özelliğindedir. Semerkand, Buhara, Merv, Belh, Tirmiz, Farab, Nesef, Baykent, Cend, Yenikent... gibi eğitim, ilim ve kültür merkezlerinin bulunduğu Maverâünnehir, topraklarının verimliliği kadar<sup>30</sup> kültür ve ilim adamlarıyla da önemini tarih boyunca hissettirmiştir.

<sup>25</sup> N.L. Gumilev, *Kavimlerin Türeyişi ve Yeryüzü Üzerindeki Yaşam Bölgeleri*, Çev: N. Eyüboğlu, İstanbul 2001, 21.

<sup>26</sup> W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Çev. M.F. Köprülü, Ankara 1963 (Önsöz bölümü).

<sup>27</sup> A. Vehbi Ecer, “Matürîdî’nin Türk Kültüründeki Yeri”, *Hikmet Yurdu, İmam Matürîdi ve Matürîdilik Özel Sayısı*, C.2, S4, Temmuz-Aralık, 2009, 91-108.

<sup>28</sup> W. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Çev: H. Dursun Yıldız, İstanbul 1981, 83.

<sup>29</sup> W. Barthold, “Maverâünnehir”, *İA*, VII, 408-409

<sup>30</sup> W. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, 134 vd.



Anladığımız kadarıyla Maverâünnehir tabiî güzellikleri, toprağının verimliliği, yer altı zenginlikleri ve özellikle ticaret yollarıyla da dik-kati çeken ve her dönemde önemini kaybetmeyen bir bölgedir. Bu bölgenin Müslüman Araplar tarafından işgali Ubeydullah b. Ziyad (öl. 686), Kuteybe b. Müslim (öl. 716), Nasr b. Seyyar ve nihayet Samanoğulları (874-999) dönemlerine rastlar<sup>31</sup>.

### b) Kültürel ve Tarihî Ortam

Maveraünnehir'in ilk halkının Arîler olduğu ve zamanla bu bölgenin Türkleştiğini yazan Barthold, Maverâünnehir'in nüfusunun kalabalıklığı, topraklarının verimliliği bakımından "*Türk egemenliğindeki eyaletler arasında genellikle birinci sırayı işgal*<sup>32</sup>" ettiğine işaret eder. Bu bölgeye İslâmiyet IX. yüzyıldan sonra girmiş, ancak büyük şehirlerin halkının Müslüman olmalarına rağmen diğer bölgelerinde "*İslâmiyet'i kabul etmemiş olan Türk Oğuzlar'ın*"<sup>33</sup> varlığı bilinmektedir. Tarihin bazı dönemlerinde Türkistan diye anılan Maverâünnehir'e IX. yüzyılın ortalarına doğru Oğuz göçleri olmuş<sup>34</sup> ve hızlı bir İslâmlaşma hareketi başlamıştır. Bu İslâmlaşma hareketinde "*Maveraünnehir'de mevcut olan medreseler*" başarılı çalışmalar yapmıştır. Yollar, kaleler, camiler, mescidler, ribatlar, tekke ve zaviyelerin çeşitli hayır kurumlarının inşa edildiği Maverâünnehir şehirleşti, genişledi ve bir kültür merkezi haline geldi. Türk Ansiklopedisi Maverâünnehir maddesinde bu yükseliş dönemi şöyle anlatılır: "*Bölgede büyük şehirlerin topoğrafik genişlemeleri, din, mezhep, halk tabakaları arasında mücadeleler, loncalar, tarikatlar, mahallî kültür kavramları ile İslâm dünyasının parlak bir uygarlık alanı haline gelen Maverâünnehir'in ilk yükselişi Samanoğulları devrine rastlar*"<sup>35</sup>.

Gerçekten de halkı Müslüman Türk olan Maverâünnehir bölgesine IX. ve X. yüzyıllarda İran asıllı hanedan mensuplarının kurduğu

<sup>31</sup> İşgal ile ilgili referanslar için bak: A.V. Ecer, *Büyük Türk Âlimi Matürîdi*, İstanbul 2007, 41-46.

<sup>32</sup> Barthold, *Moğol İstilasına Kadar*, 83.

<sup>33</sup> W. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Çev. Y. Koprıman – İ. Aka, Ankara 1975, 79.

<sup>34</sup> İbrahim Kafesoğlu, "*Oğuzlar*", *İA*, XII-2, 188-191.

<sup>35</sup> İsmet Parmaksızoğlu, "*Maveraünnehir*", *Türk Ansiklopedisi*, XXIII, 333-334.

Samanoğulları (874-999) hâkim oldular ve onların hâkimiyetleri döneminde, bazı yazarların ifade ettiklerine göre Maverâünnehir halkı arasında "bilimsel çiçeklenmelere tanık olunduğu" ve "elverişli şartlar dolayısıyla ırk ve milliyetçilikten bağımsız olarak sürekli bir kültürel etkinliği" kendini göstermektedir. Bu bölgede yetişen sayısız bilim adamları ve alanları saymakla bitmez. Ancak Arap asıllı yazarlardan birçokları Arabistan dışındaki bölgeleri ilmî faaliyetler bakımından geri olarak görmüş ve göstermişlerdir. Tarihin belli bir döneminde Arapların dışındaki milletlerin halklarına hür insan olarak bakmadıkları ve onlara mevâlî (yâni köle ile hür arasında bir sosyal sınıf) dedikleri bilinmektedir.

Bazı eski yazarlarca, bu bölgedeki "halkın cesareti, ilim ve maarife karşı meyil ve istidadı uzun uzadıya tasvir edilmektedir". Ahmed Emîn (1886-1954) *Zuhrü'l-İslâm* adlı eserinde "Horasan ve Maverâünnehr" başlığı altında bu bölgenin - Mâtürîdî'nin yaşadığı yüzyıldaki - bilginlerinden, ilmî ve edebî hareketliliğinden söz eder<sup>36</sup>. Ahmed Emîn'in anlattığına göre X. yüzyılda yaşamış bulunan coğrafyacı Mukaddesi (946-1000), Mâtürîdî'nin yetiştiği Maverâünnehir hakkında şunları yazar:

"Bu bölge o bölgelerin en üstünüdür. Bilginlerin ve saygın kişilerin daha çok bulunduğu bir yerdir. Orası hayrın kaynağı, ilmin merkezi, İslâm'ın sağlam merkezi ve büyük kalesi, hükümdarı kralların en hayırlısı, askerleri, askerlerin en hayırlısıdır. Burada bilginler, krallar düzeyine ulaşmıştır<sup>37</sup>".

Gerçekten de Mâtürîdî'nin yaşadığı çağda Semerkand ve çevresinde, başka ifadeyle Maverâünnehir'de ilmî bir muhit oluşmuştur. Bir araştırmamızın ifadesiyle: "Maverâünnehir kültür çevresinde yetişmiş ve İslâm-Türk kültür ve medeniyetinin büyük mimarları arasına girmiş olan Farabî, Mâtürîdî, Buharî, Tirmizî, Ibn Sina gibi daha nice âlim ve filozoflar hem Türk, hem İslâm ve dünya ilim hayatında fikir ve düşünce hareketlerine öncülük etmişler, canlılık getirmişler ve yön vermişlerdir... İslâmî ilimlerden başka tıp, matematik, astronomi, felsefe, fizik, kimya, tabiat, tarih ve coğrafya gibi müspet ilim-

<sup>36</sup> Ahmed Emin, *Zuhr ü'l-İslâm*, Kahire 1960, I, 259-276.

<sup>37</sup> Ahmed Emin, I, 260.

lerde de, *Maveraünnehir kültür çevresi, pek çok âlimin yetişmesine merkezlik etmiştir*<sup>38</sup>.

Mâtüridî'nin yaşadığı zaman dilimi içinde İslâm dünyası siyasî ve fikrî çalkantılar içindeydi. Özellikle fikrî çalkantıların, tartışmaların sebeplerini Hz. Muhammed'in ölümünden sonra ortaya çıkan olaylara dayandıran ve bağlayanlar vardır. Gerçekten de ortaya çıkan yeni olay ve durumlar o günkü Müslüman halk arasında farklı yorumların doğmasına sebep olmuş bir grubun mümin dediklerine başka bir grubun kâfir dediği görülmüştür. Bütün bu farklı gruplar kendi görüşlerini Kur'an ve sünnetten deliller bularak kanıtlamaya çalışmışlardır. Bu arada fetih hareketlerinin meydana getirdiği yabancı din ve kültürlerle sıkı temas zorunluluğu ayrılıkları daha da derinleştirdi ve hızlandırdı. Müslümanlar daha önceleri konuşmaya cesaret edemedikleri itikadî (inançla ilgili) meseleleri açıkça tartışır oldular. Mâtüridî'nin bizzat kendi eseri olan *Kitab üt-Tevhid*'in çeşitli sayfalarında anıldığına göre o dönemde seneviye, cebriyye, haşeviye, keysaniyye, havaric, dehriyye, zanadika, sümeniye, kaderiyye, şia kerramiye, mucessime, mecusiyye, mürctie, mutezile, müşebbihe... gibi grupların varlığı bilinmektedir. Yıkıcı fikirleri taşıdığı kabul edilen bu akımlara karşı İslâm dinini akılcı bir yolla savunmak iddiasıyla Mutezile ortaya çıktı. Bu mezhep Emevî ve Abbasî halifelerinin bazılarının desteğini de sağladı. Halife Vâsık (841-846) dönemi Mutezilenin altın çağı olduğu kadar, bu mezhepten olmayanlara karşı baskı ve zulmün arttığı bir dönem olarak tarihe geçti. Bu halifenin, Kur'an'ın Kalamullah olduğunu ve Allah'ın ahirette görülebileceğini söyleyen bir kimseyi "*Tanrıyı cisimlere benzetiyor*" diyerek bizzat kendi eliyle öldürdüğü anlatılır<sup>39</sup>. Mutezilenin bu ve buna benzer acımasız baskıları sebebiyle, Mutezilenin kullandıkları metotları kullanarak karşıt bir grup oluştu. İslâm dünyasının üç ayrı bölgesinde Kur'an ve sünnete uygun bir şekilde İslâm inancını savunan üç büyük din bilgini ortaya çıktı.

<sup>38</sup> Kemal Göde, "*Buhari'nin Yetiştirdiği Kültür Muhiti*", *Buhari Sempozyumu*, Kayseri, 5-10.

<sup>39</sup> Zuhdî Hasan Carullah, *el-Mu'tezile*, Kahire 1947, 178-179.

Arabistan'da Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (öl. 935), Maveraünnehir'de Ebu Mansur el-Mâtürîdî (öl. 944), Mısır'da da Ebu Cafer et-Tahavî (öl. 933) yıkıcı akımlara karşı fikrî alanda savaş açtılar. Kırk yaşına kadar hizmet ettiği ve aralarında bulunduğu Mutezileden ayrılan Eş'arî; "Mutezilenin akidelerini gene onların silahlarını kullanarak, yâni deliller ile reddetmiş<sup>40</sup>" ve "akıl ile nakli birleştirerek" sünnî kelâm (ilahiyat) ilmini oluşturmuştur. Aristo'nun kıyas nazariyesini "dini savunma aracı haline" getiren Eş'arî bu metodu sebebiyle bazı grupların, özellikle Hanbelîlerin tepkileriyle karşılaştı. Ancak "Arap dilinin hüküm sürdüğü bölgelerde" geniş yandaşlar buldu<sup>41</sup>.

Ebu Cafer et-Tahavî ise fıkhıta (İslâm hukuku ve felsefesinde) rey (akıl) taraftarı ve Ebu Hanife'nin izleyicisi olarak Eş'arî ve Mâtürîdî'nin yapmak istediklerine yakın görüşler ileri sürdü. Bir Batılı bilgin Tahavî'nin Eş'arî ile Mâtürîdî arasındaki konumunu şöyle açıklar:

"Bu hareketin (sunnî ilm-i kelâmının) ilk temsilcisi olarak Eş'arî'nin adını zikretmiştik, çağdaşları olan Semerkanlı Mâtürîdî ile Mısırlı Tahavî aynı şekilde, bu anlayışın temsilcileridirler. Bununla beraber Tahavî hemen hemen unutulmuş gibidir. Eş'arîlik ve Mâtürîdilik uzun müddet rakip sünnî kelim sistemleri olarak devam etti, Matürîdi mezhebi halen Müslüman Türkler arasında yaşamaktadır<sup>42</sup>".

İşte böylesi bir ortam ve özellikle Türk kültür muhiti içinde yetişen Mâtürîdî dünya Müslümanlarının özellikle Türklerin çoğunluğunun rağbetini kazanan büyük bir din bilgini olarak kendini kabul ettirmiş ve Mâtürîdilik de Türk kültür hayatında kendine yer bulmuştur. Türk kültür muhitinde yaşayan Matürîdî Türkçe'yi biliyor ve sokakta Türkçe konuşuyordu. Zira Matürîdî'nin Te'vilât adlı tefsir kitabında Türkçe'den bahset-

<sup>40</sup> H. Ritter, "Eş'arî", İA, IV, 390-392.

<sup>41</sup> D.B. Macdonald, "Kelâm", İA, 538-545; Ayrıca Bak: İrfan Abdülhamid, "Eş'arî", TDVİA, XI, 444-447; Yusuf Şevki Yavuz, "Eş'ariyye", TDVİA, XI, 447-455; F. Krenkovv, "Tahavî", İA, XI, 928-930.

<sup>42</sup> W. Montgomery Watt, İslâm Felsefesi ve Kelâmı, Çev: S. Ateş, Ankara 1968, 79 vd.

tiği görülmektedir<sup>43</sup>. Matürîdî ilim dili olmayan Türkçeyi anladığına göre bu dili biliyor ve konuşuyor idi. Yani Matürîdî Türk idi<sup>44</sup>.

### 3. Matürîdî'nin Türk Kültürünü Destekleyen Görüşleri

Matürîdî'nin İslâm ilahiyatı (ilm-i kelamı), İslâm hukuku ve hukuk felsefesi, tefsir anlayışı hakkında nakiller yaparak konuyu uzatmak istemiyorum<sup>45</sup>.

Mâtürîdî'nin dine yaklaşımının akılcı ve ilimci olmasının yanında hoşgörülü ve taassuptan uzak bir anlayış içinde bulunması da ona saygınlık kazandırmıştır. O, kendi çağında, insanları kendi görüşlerine inanmaya zorlayan, kendi görüşlerine inanmayanları cezalandırmakla kendilerini görevli sayan farklı grupları (ehlü'l-bid'at'ı) onaylamaz<sup>46</sup>. Mâtürîdî, ana inanç ilkelerini ilgilendirmeyen inanç ve eylem farklılıklarını hoşgörü ile karşılar, kibleye yönelen herkese mümin gözüyle bakar<sup>47</sup>. Açık bir (inanç esaslarıyla ilgili) yalanlaması (inkârı) olmadığı sürece insanların ibadetlerine ve işlerine karışılmaması kanaatindedir. Bu düşüncesini "*amel'in (eylem'in) imana dâhil olmaması*" formülüyle açıklar. Daha açık ifadeyle Mâtürîdî kible ehlinin farklı eylem ile düşünceye sahip olmalarını hoşgörü ile karşılar ve kendi prensiplerine uymaya ve inanmaya kimseyi zorlamaz<sup>48</sup>.

<sup>43</sup> Metin ve yorum için bak: Hanifi Özcan, **Matürîdî'de Dinî Çoğulculuk**, İstanbul 1955, 61.

<sup>44</sup> Matürîdî'nin Türklüğü ile ilgili olarak bak: A.V. Ecer, "*Bir Tenkidin Tenkidi veya Matürîdî'nin Türklüğü*", **Kayseri Türk Ocağı Dergisi**, Eylül 2007, Sayı 81, 8-10.

<sup>45</sup> Matürîdî'nin tüm görüşleri için Türkçe şu kitapların bibliyografyalarına bakılabilir. Sönmez Kutlu, **İmam Matürîdî ve Matürîdîlik**, Ankara 2003; Hanifi Özcan, **Matürîdî'de Bilgi Problemi**, İstanbul 1993; A. Vehbi Ecer, **Büyük Türk Alimi Matürîdî**, İstanbul 2007; Ahmet Ak, **Büyük Türk Alimi Matürîdî ve Matürîdîlik**, İstanbul 2008; İsmet Demir, **Hanefi Mezhebinin İmamı Matürîdî**, İstanbul 2008...

<sup>46</sup> Matürîdî, **Kitabü't-Tevhid**, çev. Bekir Topaloğlu, Ankara, 2005, 196-220.

<sup>47</sup> Matürîdî, **Kitabü't-Tevhid**, 495.

<sup>48</sup> Bekir Topaloğlu, "Ebu Mansur el-Matürîdî'nin Kelamî Görüşleri", **İmam Matürîdî ve Matürîdîlik**, Haz. Sönmez Kutlu, İslamiyat, Ankara, 2006, 177-202; Abdurrahman Kasapoğlu, "Matürîdî'nin İman'da Artmayı İfade Eden Ayetlere Yaklaşımı", bak: Ak, 53-55; Ali Duman, "İmam Matürîdî, Hayatı, Eserleri ve İslam Düşüncesindeki Yer", **Hikmet Yurdu, İmam Matürîdî ve Matürîdîlik Özel Sayısı**, C.2, S4, Temmuz-Aralık, 2009, 47-70

Mâtürîdî'nin diğer önemli bir yönü ise dinde akıl ile nakli (Kur'an ve sünneti) ahenkli bir şekilde kullanmaya verdiği önemdir<sup>49</sup>. Bir araştırmamız Mâtürîdî'nin bu konuyla ilgili görüşünü şöyle özetler: *"Akıl dinin varlığının şartı ve bekasının lâzımıdır. Çünkü delil ve hüccetle ayakta duran Allah'ın dini, delil ve hüccetin bizzat kendisi olan akılla ayakta durmaktadır. Bunun içindir ki aklına uyan dinini korur, tab'ına ve heveslerine uyan ise dinin dayanağını yıkmış olur"*<sup>50</sup>.

Mâtürîdî'ye göre akıl bilgi kaynaklarından. Bilginin diğer kaynağı duyu organlarının verdiği bilgilerin doğruluğunu akıl ayırt eder<sup>51</sup>. Akıl, hakkı ve bâtılı ayırmak için tarafsız bir hakem gibidir. Akılla sihirbazların sihirleri ve hileleriyle gerçek peygamberlerin mucizelerini ayırt edebiliriz. Ayrıca insanlar Kur'an-ı Kerîm'de akıllarını kullanmaya teşvik edilir.

Aklın kullanılmasında Mutezile mezhebi ile hadis ehli (selefiye) arasında yer alan Mâtürîdî, çoğunlukla Eş'arî mezhebi ile Mutezile mezhebi arasında bir çizgi üzerinde olduğu kabul edilir. Yani Mâtürîdî Selefiye'den ve Eş'ariye'den daha fazla akılcıdır. Başka ifadeyle, akla güvenme ve akli dinde kullanma yönünden Mâtürîdî Mutezile'ye Eş'arî'den daha çok yakındır. Ancak Mutezile'den de birçok yönlerden de ayrılmaktadır. Mâtürîdî'ye ile akılla nakil arasında bir denge kurulmuş, akıl ve nakil, biri diğerine tercih edilerek ihmale uğramamıştır<sup>52</sup>.

Matürîdî'nin din anlayışında kişisel hürriyete, kişiliğe önem verildiği görülür. Hürriyetçi ve hoşgörülüdür, dışlayıcılıktan uzaktır. Meselâ amel (eylem) imandan bir parça değildir. İman ve amel (inanılanları uygulama) ayrı şeylerdir. Mâtürîdî'ye göre ibadetlerini ihmal etmek, zina etmek, içki içmek, hırsızlık yapmak... ve benzeri günahları işlemek mümini imandan çıkarmaz. Bunlar münkir değil, günahkâr olurlar. Büyük günah işleyen kimse günah işlediği anda Allah'ı yalanlamaz (inkâr etmez),

<sup>49</sup> Hülya Alper, *İmam Matürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, İz yay., İstanbul, 2009.

<sup>50</sup> Hasan Şahin, *Matürîdî'ye Göre Din*, Kayseri 1987, 17

<sup>51</sup> Matürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, 4-20.

<sup>52</sup> Ecer, *Büyük Türk Alimi Matürîdî*, 117 vd.

O'na inanır ve O'nun rahmetini umar durumdadır. Taklide dayalı iman bâtıldır, dinî ilkelerin akılla ve delillerle bilinmesi gerekir.

Allah kullarına kendi fiillerini (eylemlerini) yapma ve kazanma (iktisab) hürriyetine sahip kılmıştır. Mâtüridî Kitab üt-Tevhîd adlı kitabında *"Bizzat her kişi bilir ki yaptığı işte hür olduğu gibi fail (yapan) ve kâsîp (kesbeden, kazanan) dır"* cümlesini kullanır<sup>53</sup>. Mustafa Sait Yazıcıoğlu bu konuyla ilgili araştırmasında Mâtüridî'nin bu cümlesini naklettikten sonra şu açıklamayı yapar: *"Bu ifadeden insanın yaptığı bir işi hür olarak, kendi irade ve inisiyatifini kullanarak yaptığı anlaşılmaktadır. Fiilin Allah tarafından yaratılmış olması, insana bir mecburiyet yüklemes. 'Fiilinde hür olduğuna göre, Allah'ın yarattığı o fiili ister yapar, ister yapmaz. Hür iradesini yapma yönünde kullanınca o fiili kesbetmiş olur"*<sup>54</sup>.

Mâtüridî'ye göre insan, kendi eylemlerinin kazananı (müktesebi)dir. Ancak bazı âyetlerde belirtildiği gibi (Bak. Saffat/96) insanoğlu her ne kadar kendi eylemlerini iktisab ediyorsa da, gerçekte bunları yaratan Yüce Tanrı'dır. Mâtüridî Allah'ın fiiline halk (yaratma), kulun fiiline kesb (kazanım) adını vermek suretiyle tek bir olay olan eylem (fiil)'in farklı açılardan isimlendirilmesini yapmaktadır. Ona göre fiil (eylem) Allah ile kul arasında paylaşılmaktadır. Fiil Allah'a izafe edildiğinde yaratma, insana izafe edildiği zaman kesb (kazanım) adını almaktadır. Böylece Mâtüridî kuldân (insandan) iradeyi tamamen kaldırıp, onu robot haline getirmiyor. İnsan, bir işi yapmayı isteyince, Tanrı onda bu eylemi, işi işleme, yapma gücü (istitâtı) yaratır<sup>55</sup>. *"Dilediğinizi isteyiniz"* (Fussilet/40), *"yaptıklarınıza karşılık olarak"* (Secde/17) *" iyilik yapın"* (Hac/77) gibi âyetler insanın eyleminin serbest ve hür olarak işlenmesi gerektiğine dair delillerdir. Başka ifadeyle bu âyetlerden Mâtüridî, insanın hür eylem sahibi olduğunu anlamaktadır. Hür eylem sahibi olmakla insan, iyi iş sonucunda mükâfat, kötü iş sonucunda ceza alacaklardır. Bu ceza ve mükâfatları

<sup>53</sup> Mâtüridî, *Kitab üt-Tevhid*, Yayınlayan: Fethullah Huleyf, Beyrut 1970, 226.

<sup>54</sup> Mustafa S. Yazıcıoğlu, *Matüridî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, İstanbul 1992, 54.

<sup>55</sup> Bak: Kemal Işık, *Matüridî'nin Kelâm Sisteminde İman, Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Ankara 1980, 90 vd; M. Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmam Matüridî*, İstanbul 1980, 288 vd.

onların o eylemdeki irade ve kasıtları oranındadır<sup>56</sup>. Zira "Tanrı'nın tek başına meydana getirmesi mümkün olan şey halk (yâni yaratma)<sup>57</sup>" dır, insanın kendi isteği ve iradesiyle isteyerek oluşan olay (fiil) kesb'dir. İnsanoğlu bu kesbinde (kazanımından) hür ve sorumludur.

Atalarımız büyük ölçüde Ebu Hanife'yi izleyen ve onun etkisinde kalan Matüridî'yi bu hoşgörülü, hürriyetçi ve akılcı anlayış ve yorumlarını beğendiler ve benimsediler. Tabiatla iç içe olan atalarımız duyularla elde edilen bilgilerin zaruri, açık ve kesin bilgiler olduğunu ifade eden<sup>58</sup> Matüridî'yi sevdiler. Ayrıca Matüridî'nin, peygamberlerin sayısının Kur'an'da geçenlerden ibaret olmayışını, her peygamberin vahyi milletlerinin diliyle aldıklarını anlatması, Hz. Muhammed (SAS)'in sadece Arap peygamberi olmadığı gerçeğini vurgulanması açısından son derece önemlidir. Arap olmayan Türklerin bu dinden dışlanmasını engelledi<sup>59</sup>. Ayrıca Matüridî'nin yorumuna göre Arapça dışındaki diller horlanmamaktadır. Rum Suresinin 22. Ayetinde de belirtildiği gibi; insanların farklı dillere (Türkçe, Arapça, Acemce ve Kiptice) sahip olmaları; *farklı ten rengini taşımaları* Tevhid Dini'nin Delillerindendir<sup>60</sup>. Bütün bunların yanında nesh'in (hükümsüz kalma'nın) dinde (akaid ilkelerinde) değil de şeriatta (ibadet ve sosyal ilişkilerde) oluşu anlayışı Türklerin Tek Tanrı inanışlarının yalınlanmadığı sonucunu doğurmuş ve atalarına güvenlerini sarsmamıştır. Hatta Allah'ın başka bir kelimeyle ifade edilmesinin imkânı, Tanrı, Çalap, Hüdâ... kelimeleriyle adlandırılması<sup>61</sup> Türk toplumunun bu dine ısınmasını sağlamıştır. Matüridî İslâm Dini'ni her toplumun kendi dilleriyle yaşamalarına cevaz vermiştir. Bu anlayış hem toplumun dine karşı sempati duymasını sağlamış, hem de kendi kültürünün dejenere olmamasını te-

<sup>56</sup> Yeprem, 289; Yazıcıoğlu, 128; Nureddin es-Sabûnî, *Matüridiyye Akaidi*, Çev: B. Topaloğlu, İstanbul 1979, 140 vd.

<sup>57</sup> M.R. İmamoglu, *İmam Ebu Mansur Matüridî ve Te'vilat ül-Kur'an'daki Tefsir Metodu*, Ankara 1991, 15.

<sup>58</sup> Hanifi Özcan, *Matüridî'de Bilgi Problemi*, İstanbul 1993, 86 vd.

<sup>59</sup> Bak: Ecer, *Büyük Türk Alim Matüridî*, 104-139.

<sup>60</sup> Rum suresi 22. Ayet şöyledir: O'nun delillerinden biri de, gökleri ve yeri yaratması, lisanlarınızın ve renklerinizin değişik olmasıdır. Şüphesiz bunda bilenler için (alınacak) dersler vardır". Ayrıca bkz. Özcan, *Matüridî'de Dini Çoğulculuk*, 61.

<sup>61</sup> Ecer, *Büyük Türk Alimi Matüridî*, 98-101.



min etmiştir. Kemal Işık bu hususu şöyle açıklar: “Genel olarak insanların, kendi cinslerinden olanlara ve özellikle kendi dilleriyle konuşanlara karşı bir sempati ve yakınlık duydukları bir gerçektir... Peygamberlerin kendi milletlerinin diliyle gönderilmesindeki hikmet de işte budur”<sup>62</sup>.

Yüce Tanrı'nın değişik zamanlarda değişik toplumlara vahyin, toplumun anlayabileceği bir dilde peygamberleriyle göndermesi Kur'an'ın her toplumun kendi diline çevirilerinin yapılabilmesinin gereğini ortaya koymaktadır. Hanifi Özcan Matürîdî'nin Te'vilat'ındaki bilgilere dayanarak bu görüşü şöyle açıklar: “Vahyin geldiği dilden başka dillere çevrilebilmesi, dolayısıyla o dil ve kültür dışındaki insanların da onu anlayabilmesi; hatta Ebu Hanife'ye göre, ayetlerin Farsça (dolayısıyla Türkçe vb.) başka dillere yapılan) tercümeleriyle namaz kılınabilmesi, yani vahyin geldiği dilden başka dillerde ifade edilen anlamlarıyla ibadet edilebilmesi mümkün olmuştur.”<sup>63</sup>

### Sonuç

Dinin kültür emperyalizmine alet olarak kullanıldığı dönemler olmuştur. Tarih içinde dinini değiştiren toplumlardan, dinin emperyalist amaçla kullanılması sebep ve etkisiyle dilini ve milliyetini değiştiren toplumların varlığını biliyoruz. Macar ve Bulgar gibi Hıristiyanlaşan Türklerin Türklüklerini unutmaları, Mısır ve Kuzey Afrika halklarının Müslüman olmalarıyla birlikte Araplaşmaları verilebilecek örneklerdendir. Atalarımızın Müslüman olmalarıyla birlikte kültürlerini yaşatmalarının, dillerini ve geleneklerini kaybetmemelerinin sebebi milletimizin köklü bir kültür mirasına sahip olmasının rolü vardır. Ancak Kur'an ve Sünnet'e karıştırılmak istenen Arap kültürüne milletimizin teslim olmamasının sahip olduğumuz köklü kültür mirasımızın yanında Ebu Hanife (öl. 768), Ebu Hanife'nin izinden giden Matürîdî (öl. 944) ve öğrencileri, Ahmet Yesevî (öl. 1166), Hacı Bektaş Velî, Mevlana, Yunus Emre... gibi kişilerin İslâm Dini'ni yorumlamalarının etkisinin olduğunu da unutmamak lazımdır. Bu büyük insanlar, İslâmiyeti aslına sadık kalarak Türk kültürü

<sup>62</sup> Işık, 115.

<sup>63</sup> Özcan, Matürîdî'de Bilgi Problemi, 63.

ile kaynaştırmışlardır. Ebu Hanife ve Matürîdî, duaların hatta ibadetlerin toplumların kendi dilleriyle yapılabileceği görüşleri, Türk dilinin korunmasını sağlamıştır. Bu bilginlere göre Yüce Tanrı'nın insanlar gibi seslere ve harflere ihtiyacı yoktur, önemli olan anlamdır. Böyle bir anlayış, sonradan Müslüman olup da dil ve kültürlerini kaybetmek istemeyen toplumlara kendi benliklerini koruma imkânını sağlamıştır. Bu sebeple atalarımız Kur'an'ın anlamına ulaşmış, Kur'an ile Türk kültürü arasında ortak noktalara kavuşmayı, geleneksel Türk kültürünü İslâm Dini içinde diri tutmayı, benliklerini kaybetmemeyi başarmışlardır.

Sonuç olarak atalarımız Ebu Hanife, Matürîdî ve Ahmet Yesevî'nin engin yorumlarıyla Kur'an-ı Kerîm ile Türk kültürü arasında ortak noktaları bulmuşlar ve milletimizin hem iyi bir Müslüman olmalarını hem de benliklerini korumalarını sağlamışlardır. Türk kültüründe kadına saygı, hoşgörü, farklı anlayıştakilerle bir arada yaşama kültürü, doğruluk, alçak gönüllülük, misafirperverlik, nefesine hâkim olma, kanaatkarlık, kazançta helal olana yönelme, ahde vefa, merhamet, fedakarlık, diğergamlık (özgecilik), töreye göre hareket etme, selamlaşma, gönül alma, millet, vatan, ilim sevgisi, atalara saygı... gibi hasletler İslâm Dini ile korunmuş, din ile kültür arasında bir çatışma olmamıştır.

Ebu Hanife, Matürîdî, Ahmet Yesevî... gibi Müslüman Türk din bilginleri İslâm Dini'ni Türk kültürüne, Türk dünya görüşüne, örf ve geleneklerine uygun, akılcı, kucaklayıcı, hoşgörülü bir şekilde açıklamışlar ve anlatmışlardır. Atalarımız İslâm Dini'ni bütün benlikleriyle özümsemiş, kavramış, anlamış olmakla kalmamışlar bu yüce dini Araplara has kabile dini olmaktan çıkarıp bir dünya dini haline getirmişlerdir. Milletimiz inanç, ibadet ve ahlak sistemini Ebu Hanife, Matürîdî ve Ahmet Yesevî üçlüsünün akılcı, gerçekçi, ilimci, hurafelerden uzak hoşgörülü sistemleri üzerine oturtmuştur.

Bugün halkı Müslüman olan devletler arasında Ebu Hanife ve Matürîdî mezheplerine uyan toplumlar diğerlerine oranla daha çağdaş, daha medenî ve daha demokratik yaşam içinde, benliklerine ve hürriyetlerine sahiptirler.